

L'art del Paleolític, una introducció

Dr. Beth Harris i Sr. Steven Zucker

Març de 2020

Resum

Dr. Beth Harris and Dr. Steven Zucker, "Paleolithic art, an introduction," in Smarthistory, June 8, 2018, accessed January 9, 2019, <https://smarthistory.org/paleolithic-art-an-introduction/>.

L'art abans de l'art?

En quin moment de la història de la humanitat els historiadors van convenir un principi, un punt de partida per identificar unes determinades manifestacions humanes com a *Art*?, i abans?, no existia l'art? La majoria de manuals d'Història de l'art coincideixen en *no saber* quan comença l'art. Una qüestió que, segons l'historiador Ernst Gombrich¹, respondre aquesta pregunta seria com respondre *quan va néixer el llenguatge*. El problema es complica si pensem per un moment en la definició del terme *Art*. És el mateix *art* el que van practicar els grecs al que podem veure si entrem

¹“La seva *Història de l'Art*, publicada per primera vegada el 1950, va ser àmpliament difosa, ja que és un text de divulgació i no una “*Història de l'Art*” en sentit estricto. Originalment dirigida a joves lectors, se n'han venut milions d'exemplars i ha estat traduïda a més de 20 idiomes. Altres publicacions importants són *Art i il·lusió* (1960), considerada pels crítics com el seu treball més influent i de major envergadura, i els articles recopilats a *Meditacions sobre un cavall de juguina* (1963), *El sentit de l'ordre* (1979), i *La imatge i l'ull* (1981)”. Font: [Fragment de l'entrada a la Wikipedia sobre l'Ernst Gombrich](#)

en una galeria d'art contemporani avui dia? Té el mateix significat artístic una catedral gòtica que una obra arquitectònica de *Le Corbusier*? I si pensem en les pintures rupestres de les coves de Lascaux, es van realitzar i executar sota el mateix pensament i finalitat que un autoretrat de Rembrandt? La dificultat llavors de saber fins i tot què és Art és, fins avui dia, una pregunta sense una resposta única. Darrere d'aquest simple enunciat trobaríem un llarg recorregut de diferents teories de l'art que, com a disciplina de coneixement, van originar-se a l'Europa de finals del segle XVIII, coincidint amb la Il·lustració i la Revolució Francesa.

L'estudi de les manifestacions artístiques associades a l'època de la Prehistòria remet a la convenció que els historiadors han consensuat com el període de temps que va des dels dos milions d'anys fins als últims mil·lennis abans de Crist. Desafortunadament, les primeres manifestacions de les quals han sobreviscut el pas del temps daten de 40.000 anys abans de Crist. Aquestes manifestacions es limiten a pintures *rupestres* i figures de petites dimensions. Quan els historiadors parlen de pintures rupestres és perquè, bàsicament, aquestes pintures estan lligades al lloc on es van trobar, però sobretot als espais els quals habitaven les tribus, assentaments o pobles que van realitzar-les. De fet, la paraula *rupestre* ve del llatí *rūpestris*, és a dir, viure en un penya-segat, i de *rūpēs* (penya-segat, roca).

L'estudi d'aquestes manifestacions primitives estan lligades només al que han trobat, és a dir, per una banda als seus aspectes formals (què representen i com ho representen) i, d'altra banda, als materials emprats (com han estat fets), la seva localització i, finalment, el seu possible simbolisme (aquí ja entrariem en lectures més interpretatives). Penseu que no ens ha arribat o escrit d'aquella època que permeti interpretar quines podrien ser les finalitats d'aquestes pràctiques. No és casual que una part de les interpretacions provenen de l'estudi de cultures primitives actuals, de les quals si s'han recollit testimonis orals.

Qüestions prèvies sobre la cronologia de l'art paleolític

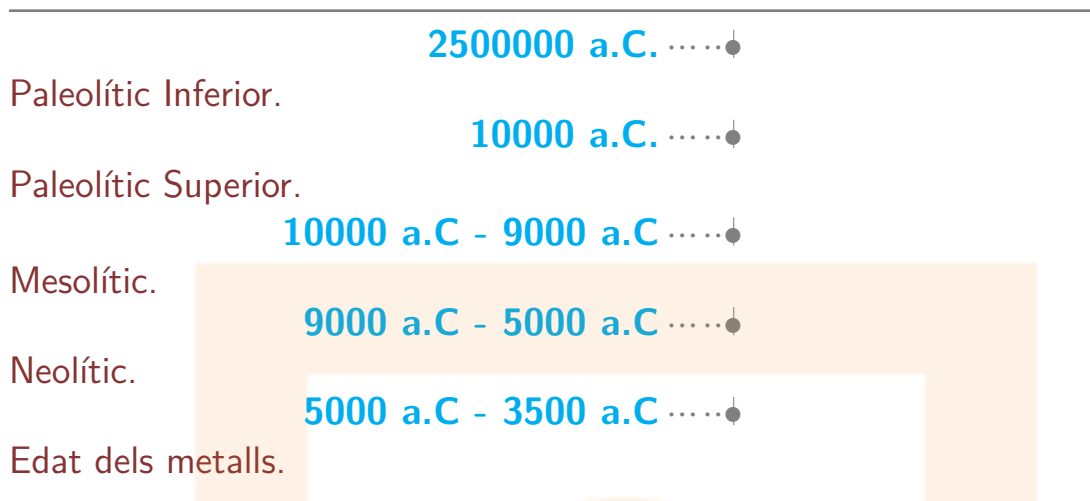
Si bé no podem parlar de dates exactes, els historiadors es basen en diferents tècniques per ordenar-les temporalment. Per una banda, s'ha establert una sèrie d'indicadors que han permès establir una determinada classificació temporal de les obres prehistòriques.

Pregunteu-vos, per exemple, on s'han localitzat les obres: a una cova?, a l'exterior?, quina informació ens proporciona l'estudi geològic i arqueològic del lloc on s'ha trobat l'obra?, l'obra forma part d'un conjunt més ample o era una peça que formava part d'un monument funerari?, la re-

Figura 1: Rèplica de la pintura de la cova Chauvet-Pont-d'Arc al sud de França (Museu Anthropos, Brno)

Taula 1: Cronologia de la Prehistòria

presentació és figurativa en quant representa la realitat o són signes, esquemes o formes abstractes?, és possible reconèixer o identificar un possible relat?, podem relacionar l'obra prehistòrica amb altres obres trobades en altres llocs del mateix continent?, o d'altres continents?, quines són les dimensions de les obres? Quina relació podria establir-se entre l'obra i la manera de viure?, quines tècniques o materials empraven qui les van executar? D'acord amb aquests indicadors s'han formulat quadres cronològics de l'art de la prehistòria i, per tant, una ordenació seqüencial de com es varen anar produint aquestes primeres manifestacions de la humanitat.

Cal afegir que aquests estudis són multidisciplinaris i que intervenen disciplines com la geologia, la cromatografia, la microscòpia electrònica, la informàtica... tècniques que, des de l'any 1990 hi han permès veure allò que l'ull no pot veure.

D'altra banda, l'estudi recent i exhaustiu de les obres prehistòriques europees ha portat també a una acció de proteccionisme de les obres, especialment les coves paleolítiques franceses i espanyoles, a causa dels efectes de la societat del segle XX: un increment del turisme, la contaminació ambiental o el circuit d'exposicions sobre el tema (penseu en el transport i manipulació d'obres d'una gran fragilitat).

L'art més antic: l'ornamentació.

Els humans fan art. Fem això per moltes raons i amb qualsevol tecnologia que estigui disponible per a nosaltres. S'ha trobat una ornamentació extremadament antiga i no representativa en tota Àfrica. L'exemple més

antic és una col·lecció de petxines de caragol *Nassarius* de 82.000 anys trobades al Marroc que estan perforades i cobertes amb ocre vermell. Els patrons de desgast suggereixen que poden haver estat perles enfilades. En la cova de *Blombos* a Sud-àfrica, s'han trobat petxines perforades i petits trossos d'ocre (*Haematite* vermell) gravats amb patrons geomètrics simples en una capa de sediment de 75.000 anys d'antiguitat.

Figura 2: *Nassari gibbosulus* perforats de capes arqueològiques datades entre 73.400 i 91.500 a.C. a les coves de Taforalt, al Marroc. Font: [Tiny Ancient Shells – 80,000 Years Old – Point To Earliest Fashion Trend](#)

L'art representatiu més antic

La representació d'imatges més antigues que es coneixen procedeixen de la cultura **Aurinyaciana**² del període Paleolític Superior (**Paleolític** significa **Edat antiga de pedra**). Els descobriments arqueològics a través d'una

²“L'aurinyacià fou la fase cultural que va substituir el perigordià, canvi perceptible a partir del 20.000 aC aproximadament. Es creu que va ser un corrent cultural que va venir de fora, però no se sap d'on. (...) A nivell artístic, aquesta cultura va deixar exemples com les pintures de la cova de Beaume de Latrone (Gard) o la cova de la Mouthe, a la Dordonya. També s'han trobat petites estàtues conegudes amb el nom d'esteatopígies, trobades a Grimaldi, a Willendorf i a Sibèria”. Font: [Wikipedia](#)

àmplia franja d'Europa (especialment el sud de França, el nord d'Espanya i Suàbia, a Alemanya) inclouen més de duescentes coves amb espectaculars pintures, dibuixos i escultures aurignacianes que són els primers exemples indiscutibles de la representació d'imatges. La més antiga d'aquestes és una figura femenina de 6cm tallada en ivori de mamut que és va trobar en sis fragments de la cova d'*Hohle Fels*, a prop de Schelklingen, al sud d'Alemanya, d'una antiguitat aproximada de 35,000 anys a.C.

Figura 3: Venus de Hohle Fels

Les coves

Els coves de Chauvet-Pont-d'Arc, Lascaux, Pech Merle i Altamira són els exemples més coneguts de l'art prehistòric. En aquestes coves es troben representacions notablement evocadors d'animals i d'alguns humans que utilitzen una barreja complexa de naturalisme i abstracció. Els arqueòlegs que han analitzat l'era del Paleolític, consideren que les pintures descobertes el 1994 a la cova de Chauvet-Pont-d'Arc, a la vall Ardèche a França, tenen una antiguitat de més de 30.000 anys. Les imatges que es troben a Lascaux i Altamira són més recents, amb una antiguitat aproximada de 15.000 anys. Finalment, es considera que les pintures de Pech Merle daten entre els 25.000 i 15.000 anys d'antiguitat abans de la nostra era.

Qüestions prèvies a un estudi més particular de les coves

Què podem saber realment sobre els creadors d'aquestes pintures i què van significar originalment les imatges? Si ja resulta difícil respondre sovint a aquesta pregunta en relació a la creació d'obres d'art de fa només 500 anys, imagineu-vos qualsevol manifestació que nosaltres considerem “artística” de fa 20000 o 30000 anys abans de la nostra era. És possible imaginar el significat d'aquestes manifestacions artístiques realitzades per éssers que van compartir la nostra anatomia però que encara no havien desenvolupat la cultura o les estructures lingüístiques bàsiques que han permès donar forma a les civilitzacions actuals, inclosa la nostra? És factible aplicar en aquest cas les eines d'anàlisi (formal) de la història de l'art? Certament, trobem evidències d'un llenguatge visual que col·lapsa les més d'1,000 generacions que ens separen, però hem de ser cautelosos. Això és especialment cert si volem entendre a les persones que van fer aquest art com una forma d'entendre'ns a nosaltres mateixos, en particular si ens preguntem sobre l'origen de la necessitat humana de crear imatges.

Per tant, el que sí que us proposem és un recorregut per les coves més famoses de l'art del Paleolític, no tant per divagar sobre el seu significat sinó més bé per animar-vos a que vosaltres mateixos us plantegeu preguntes al voltant d'aquestes impressionants imatges que han despertat a qui les han pogut gaudir en directe d'una emoció indescriptible³.

Chauvet-Pont-d'Arc

Fa 36.000 anys, els nostres avantpassats van crear a les parets d'una cova situada en un penya-segat als afores del que avui és la localitat francesa de Vallon-Pont-d'Arc unes pintures úniques, que porten tota l'eternitat congelades en aquest lloc, com si no hagués passat el temps. Aquesta cova dels somnis oblidats, com la va anomenar el cineasta Werner Herzog al documental que li va dedicar a aquesta increïble joia antropològica, és la catedral francesa de l'art rupestre. Ha estat intacta durant desenes de mil·lennis, des que fa uns 21.000 anys un despreniment clausurés la seva entrada i fins que el 18 de desembre 1994 tres espeleòlegs aficionats encapçalat per Jean-Marie Chauvet es van topar amb ella.

La gruta, batejada com a cova de Chauvet en honor al seu descobridor, és un lloc absolutament excepcional. No és només que alberg algunes de les pintures rupestres més antigues del món o aquestes es trobin en

³Els cinc afortunats que han entrat a les coves d'Altamira parlen d'una “emoció indescriptible”. Notícia TV3 del 27/02/2014

Figura 4: Panell de cavalls a la cova Chauvet-Pont d'Arc (Ardèche) ©J. Monney-MCC

un increïble estat de conservació. És que a més la quantitat de dibuixos que tanca és immensa: ni més ni menys que un miler, de les quals 425 són figures d'animals. El bestiar representat inclou 14 espècies animals diferents, des óssos, rinoceronts, mamuts, bisons o panteres fins mussols. Per no parlar de la indubtable qualitat artística d'aquestes pintures, de la seva fortíssima càrrega visual.

Creiem que el visionat del documental de Werner Herzog us permetrà comprendre la importància d'aquest descobriment vital per a la història de la humanitat. O, com a mínim, compartir la sensació d'aquesta lectora després de veure-la (i que trasllada una certa preocupació al present):

Altamira

La història que va del descobriment de les pintures rupestres d'Altamira fins avui dia és una història d'impressions i respostes socials i artístiques que convergeixen en el fet de l'impacte que provoca la seva contemplació. Certament, el conjunt de pintures rupestres de la cova forma per figures d'animals (bisons, cérvols, porcs senglars, cavalls) representats amb diferents colors (negres, vermells, ocres) va causar, des del seu descobriment, polèmica. No és casual que un article del New York Time sobre Altamira del juliol del 2014 rep el nom de [Back to the Cave of Altamira in Spain, Still Controversial](#)

Altamira ha estat font de controvèrsia d'ençà que les seves pintures van ser descobertes per primera vegada en 1879 per un botànic aficionat i arqueòleg, Marcelino Sanz de Sautuola, durant una visita d'exploració amb la seva filla. Durant dècades, la seva troballa va ser desestimada sobretot com a fals. Però en 1902 un estudi francès d'Altamira va confirmar que les seves cridaneres pintures negres i vermelles eren prehistòrics, convertint Altamira en una destinació turística important. Per la dècada de 1970, Altamira estava atraient a més de 150.000 persones a l'any.

El lloc va ser tancat el 1979 per permetre una llarga investigació per determinar l'impacte del turisme, i després es va tornar a obrir, però amb una quota de limitar l'accés a 8.500 visitants a l'any. El 2002, Altamira estava completament tancada, amb els visitants ofereixen accés a un lloc proper museu que conté una rèplica exacta d'una part de la cova, incloent-hi la seva cambra principal. Fins i tot amb la cova original tancada, el Museu d'Altamira i la seva rèplica de la cova va donar

la benvinguda a 250.000 persones l'any passat.

Figura 5: Altamira

D'altra banda, cal també tenir en compte els possibles lligams entre el descobriment de la cova d'Altamira (i d'altres pintures rupestres) amb el naixement de l'art modern a Europa, especialment a França. El periodista Jonathan Jones va escriure a *The Guardian* un article especialment illuminador sobre aquest pont invisible entre les pintures rupestres i els moviments artístics que varen sorgir a partir de finals del segle XIX, [30,000 years of modern art](#)

L'art modern va rebutjar la sofisticació dels últims cinc segles de pintura i l'escultura occidental, la recerca d'efectes realistes i bellesa clàssica, moment que coincideix amb el descobriment de les pintures rupestres a finals del segle XIX. Abstracció, dibuix sense ornaments, el tractament del color sense perseguir la representació sensible de la llum, superposició en contra de la construcció en perspectiva: tots els valors de l'art modern van estar influenciats per les escenes primitives de les coves.

(...) Oblideu, per un moment, el primitivisme de l'art modern de principis del segle XX com una qüestió purament estètica i considereu la relació de l'art modern amb el descobriment d'un moment cultural profundament important de la història de la humanitat.

Una relació, art modern i l'art prehistòric, que arribarà fins ben entrada els anys 1950 en la figura de l'artista Joan Miró. Llegiu el següent extracte del catàleg de l'exposició [El arte en la época de Altamira](#), que es va realitzar

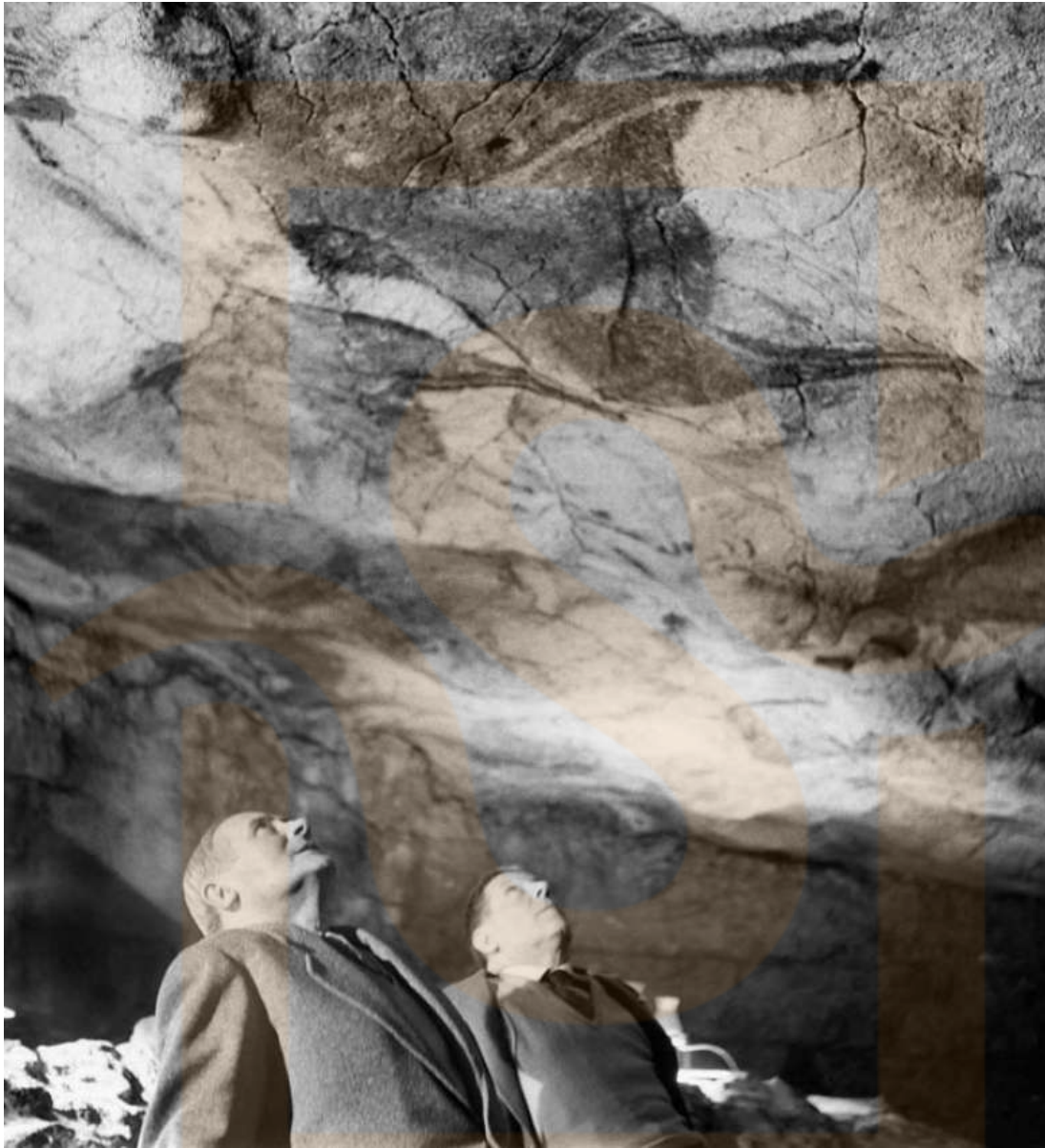

Figura 6: Joan Miró i Josep Llorens Artigas visitant la cova d'Altamita en 1957

al 2010 a la Fundació Botín (com a anècdota, la filla de Marcelino Sáenz de Sautuola va ser la besàvia del banquer Emilio Botín -Emilio Botín Sanz de Sautuola y García de los Ríos-, president del Banc Santander fins a l'any de la seva mort al 2014)::

En 1957, cuando Joan Miró buscaba una fuente de inspiración para elaborar los murales que se exhibirían en la sede de la UNESCO en París, visitó las cuevas de Altamira con el célebre ceramista Josep Llorens Artigas, que además era su amigo y colaborador. Observar de qué modo los antiguos artistas habían utilizado el espacio y la forma de las rocas para crear sus obras maestras ejerció una dilatada influencia en la obra de Miró, que se prolongó hasta más allá de 1958, año en el que el artista completó los grandes mosaicos murales del sol y la luna. Fruto de esa visita fue el hecho de que posteriormente prefiriera trabajar sin caballete, en obras de gran formato que pintaba sobre una pared o en el suelo, y de que empleara pigmentos ocres y tonos terrosos. Altamira acentuó la pasión ya presente del artista por el paisaje catalán y su compromiso con el mundo natural, así como el sentimiento de que la pintura es un medio espiritual que expresa la comunión mística entre los seres humanos, la naturaleza y Dios. Esta evocación de la mente consciente es lo que nos conecta de forma tan fundamental con el arte de los tiempos de Altamira.

El modo en que el arte rupestre influyó en Miró se aprecia en sus dos series de grabados *Els Rupestres* y *Grans Rupestres*, ambas de 1977. Dotadas de vivos colores y unas formas que nos recuerdan a los dibujos de los niños y a los grafitis, estas obras son la expresión de la niñez del arte. Esta infancia metafórica plasma la influencia de las ideas acerca de los orígenes del arte que entonces sostenían los intelectuales y artistas con los que Miró había entablado amistad durante sus visitas a París en la década de 1930, en especial las de los surrealistas, que se dieron a conocer en revistas tales como *Minotaure* y *Les Documents*. En un artículo publicado en 1933 en la primera de estas, Brassai afirmó acerca de sus fotografías de grafitis parisinos que eran tan universales e intemporales como el arte rupestre y los dibujos de los niños, y estableció una analogía entre la infancia humana y los orígenes humanos. Los escritos del psicólogo y filósofo Georges-Henri Luquet sobre ambos temas respaldaron estos puntos de vista, propi-

ciando el sentimiento de que hubo un tiempo en el que la humanidad estaba en el florecimiento espiritual de la vida.

Les pintures rupestres de la cova d'Altamira se situen la seva realització en l'època del Paleolític superior (18.000 - 14.000 anys del moment present). Si bé hi ha pintures en la major part de la cova, el conjunt principal de figures policromes està concentrat en un ampli sostre de 100 m2 de superfície que no arriba als 2 metres d'alçada: vint bisons, un parell de cavalls, un cérvol i altres figures no tan ben conservades.

Figura 7: Bisons en el sostre de la cova. Font: [Wikipedia](#)

El més sorprenent de les pintures rupestres d'Altamira és l'aprofitament del suport de les formes naturals pròpies de les coves: les pintures dels bisons encaixen perfectament en aquestes "protuberàncies" del sostre, proporcionant una visió de tridimensionalitat dels animals representats.

Potser per aquest motiu, tot i que no està confirmada la seva veracitat, di-

verses fonts recullen la reacció de Picasso davant de les pintures rupestres d'Altamira:

Després d'Altamira tot el que ha vingut és decadència

Lascaux

Una altra fita històrica dins del marc de les pintures rupestres la trobem a la cova de Lascaux, França. Penseu que, com la cova d'Altamira i Lascaux, hi ha 350 llocs similars on es té constància de manifestacions artístiques d'aquesta època de la humanitat. No podem parlar d'una connexió entre les coves descobertes: la majoria són llocs aïllats distribuïts per la regió del sud de França i el nord d'Espanya.

Figura 8: Una pintura del cérvol gegant de Lascaux. Font: [Wikipedia](#)

Un dels trets característics de la cova de Lascaux són les àmplies habitacions o espais interiors de la cova, amb una superfície més que generosa

que funcionen com a perfectes “lones blanques” per dibuixar i pintar. Les pintures de Lascaux estan realitzades partint de materials de carbó i ocre terra, pigments extrets de la zona dels quals, barrejats amb líquids, podien aconseguir una certa varietat cromàtica (marró, vermell, groc i blanc). Les imatges que predominen en la cova són escenes on representen animals (cavalls, cérvols, bisons, un rinoceront...), gairebé com si fos una sort d'enciclopèdia de la fauna de la zona.

Figura 9: Rèplica de les pintures de Lascaux al museu Anthropos de Brno.
Font: [Wikipedia](#)

Un dels elements més interessants sobre la representació dels animals és la que els historiadors han considerat o anomenat la *perspectiva semitorçada* (*twisted perspective*), és a dir, un intent per part dels seus creadors d'oferir una sensació de profunditat des del punt de vista de l'espectador.

D'altra banda, la realització de les formes dels animals varia des del traçat exclusiu del contorn de l'animal fins a l'aplicació de masses de color per

configurar i determinar el cos de l'animal.

Els arqueòlegs han trobat forats amb centenars d'eines de pedra; també s'han identificat en algunes parets evidències d'haver-ne utilitzat branques d'arbres com a bastides per facilitar als creadors per arribar a les superfícies superiors de la cova.

Com ha passat en Altamira, la popularitat de les coves de Lascaux en el marc de la regió ha ficat en perill la seva integritat. Des del seu descobriment l'any 1940 de manera casual per un grup d'adolescents, l'enorme volum de visitants (l'anomenat *turisme cultural*) ha significat un impacte sobre l'estat de conservació de les pintures.

Les pintures rupestres de Lascaux, que tenen 17.000 anys (Paleolític superior) van ser descobertes en 1940 per uns nens. Les massives visites per contemplar-les -fins a 1.800 persones al dia- les van perjudicar fins a obligar al seu tancament el 1963, quan es va descobrir a més que la il·luminació artificial havia propiciat l'aparició d'una alga verda en aquestes parets on estan representades unes 1.900 figures d'animals i signes.

El tratamiento que puso en peligro las pinturas rupestres de Lascaux, per Manuel Morales, notícia publicada al País el 24 de maig de 2012.

En el moment que es va decidir tancar l'accés al públic a les pintures, es va decidir crear una rèplica anomenada *Lascaux II*, espai que, des de la seva apertura en 1983, a només 200 metres de l'enclau original, rep unes 250.000 persones a l'any.